

Het mysterie rond de moord op Philippus II van Macedonië

Universiteit Utrecht

Student: Wil Theuns

Studentnummer: 3658260

Docenten: dr. F. van den Eijnde & dr. R. Strootman

Woorden: 12.051

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 3
Hoofdstuk 1 – De kern:	p. 8
- Quintus Curtius Rufus	p. 8
- Justinus	p. 13
- Plutarchus	p. 16
- Diodorus van Sicilië	p. 17
- Aristoteles	p. 19
Hoofdstuk 2 – De bespreking	p. 21
- Olympias en Alexander III	p. 23
- De zonen van Aeropos	p. 27
- Amyntas IV	p. 28
Hoofdstuk 3 – Oordeel	p. 30
- Primaire bronnen	p. 30
- Secundaire bronnen	p. 34
Conclusie	p. 37
Literatuurlijst	p. 39

Het mysterie rond de moord op Philippus II van Macedonië

Inleiding

‘Every seat in the theatre was taken when Philip appeared wearing a white cloak, and by his express orders his bodyguard held away from him and followed only at a distance, since he wanted to show publicly that he was protected by the goodwill of all the Greeks, and had no need of a guard of spearmen. Such was the pinnacle of success that he had attained, but as the praises and congratulations of all rang in his ears, suddenly without warning the plot against the king was revealed as death struck. (...) Pausanias stepped in front of him and, receiving on his body all the blows directed at the king, so met his death.’¹

De moord op Philippus II, koning van Macedonië (r. 359-336 v. C.), is één van de onopgeloste gebeurtenissen in de antieke geschiedenis. Zowel primaire als secundaire schriftelijke bronnen tonen een diversiteit aan theorieën over wie wel, al dan niet schuldig is geweest omtrent de moord op Philippus. Voordat er verder wordt ingegaan op deze gebeurtenis is het handig eerst te weten wanneer en waar de moord plaatsvond.

Het bovenstaande fragment omschrijft de gebeurtenis zoals het door Diodorus van Sicilië (ca. 90-30 v. C.) aan ons is overgeleverd. Philippus werd vermoord in Aegae in het jaar 336 v. C. tijdens het huwelijksfeest van zijn dochter Cleopatra en de koning van Epirus, Alexander. Dit feest werd bezocht door afgevaardigden vanuit het hele Macedonische Rijk, inclusief Griekenland. Het betrof ook een feest waarbij Philippus zich presenteerde als dertiende god naast de twaalf Olympische goden. Diodorus beschrijft de presentatie als volgt:

‘Finally the drinking was over and the start of the games set for the following day. While it was still dark, the multitude of spectators hastened into the theatre and at sunrise the parade formed. Along with lavish display of every sort, Philip included in the procession statues of the twelve gods wrought with great artistry and adorned with a dazzling show of wealth to strike awe in the beholder, and along with these was conducted a thirteenth statue, suitable for a god, that of Philip himself, so that the king exhibited himself enthroned among the twelve gods.’²

De reden voor deze presentatie wordt door Diodorus niet direct vermeld. Mogelijk verbeelde Philippus zich als één van de goden omdat de goden hem welgezind waren, althans dat dacht

¹ Diodorus van Sicilië, XVI, 93

² Ibidem, XVI, 92

Philippus. Diodorus beschrijft dat Philippus, eer zijn expeditie naar Azië zou plaatsvinden, een orakel zou hebben geraadpleegd. Het antwoord dat Philippus ontving was dubbelzinnig en Philippus koos voor het antwoord dat hem genoegdoening gaf, namelijk dat de goden hem zouden bijstaan in zijn tocht naar Azië.³ Het feest zou het nog onbestaande Macedonische succes in Azië moeten ondersteunen.⁴ Oftewel, Philippus wilde de Grieken laten zien dat zijn reis ongetwijfeld succes zou behalen. Echter, het is onduidelijk of Philippus zich daadwerkelijk liet afbeelden als dertiende god maar dat is voor dit artikel niet van waarde. Wat is dan wel belangrijk?

Het is belangrijk dat er allereerst gekeken wordt naar informatie waarover 99 procent van de schrijvers, antiek en modern, het eens zijn. Over de directe moordenaar van Philippus bestaat er geen twijfel: Pausanias, geliefde en lijfwacht van Philippus, heeft de koning van Macedonië vermoord.⁵ Waarom Pausanias de koning vermoordde is niet met één duidelijk antwoord te verklaren. Er zijn meerdere antwoorden mogelijk: vanuit wraak, liefde of geld? Volgens Diodorus was de moord een vergelding:

‘There was a Macedonian Pausanias who came of a family from the district Orestis (Illyrian border). He was bodyguard of the king and was beloved by him because of his beauty. When he saw that the king was becoming enamoured of another Pausanias (a man of the same name as himself), he addressed him with abusive language, accusing him of being a hermaphrodite and prompt to accept the amorous advances of any who wished. Unable to endure such an insult, the other kept silent for the time, but, after confiding to Attalus, one of his friends, what he proposed to do, he brought about his own death voluntarily and in a spectacular fashion. (...) The incident was widely discussed and Attalus, who was a member of the court circle and influential with the king, invited the first Pausanias to dinner and when he had plied him till drunk with unmixed wine, handed his unconscious body over to the muleteers to abuse in drunken licentiousness. So he presently recovered from his drunken stupor and, deeply resenting the outrage to his person, charged Attalus before the king with the outrage. Philip shared his anger at the barbarity of the act but did not wish to punish Attalus at that time because of their relationship, and because Attalus's services were needed urgently. He was the nephew of the Cleopatra whom the king had just married as a new wife and he had been selected as a general of the advanced force being sent into Asia, for he was a man valiant in battle. For these reasons, the king tried to mollify the righteous anger of Pausanias at his treatment, giving him substantial presents and advancing him in honour among the bodyguards. (...) Pausanias, nevertheless, nursed his wrath implacably, and yearned

³ Diodorus van Sicilië, XVI, 91

⁴ J. Maxwell O'Brien, *Alexander the Great: The invisible enemy* (London 1992), p. 35

⁵ Voor de correcte verwijzingen wil ik de lezer graag verwijzen naar de hierop volgende hoofdstukken.

to avenge himself, not only on the one who had done him wrong, but also on the one who failed to avenge him.’⁶

Het fragment toont Pausanias (de eerste Pausanias) als slachtoffer van een verkrachting: hij werd verkracht door Attalus. Philippus deed niets. Attalus was tenslotte een goede vriend van hem. Philippus gaf Pausanias geschenken en schonk hem de functie van lijfwacht, hopend dat dit Pausanias zou bedaren. Niets was minder waar want in de laatste regel zint Pausanias op wraak: hij heeft het zowel gemunt op Attalus als op Philippus.

Het fragment van Diodorus toont één van de vele beschrijvingen van de moord op Philippus. Wat voor veel moderne schrijvers duidelijk is, is dat Philippus werd vermoord in Aegae (het oude Vergina), in het jaar 336 v. C. Daarna wordt het problematisch: de verklaringen die gegeven worden om de moord te verduidelijken zijn divers. Het gaat dan met name om verklaringen die de situatie voorafgaand aan de moord verwoorden. Primaire bronnen geven geen eenzijdig beeld. Ook moderne schrijvers zijn het niet altijd met elkaar eens. Het verschil in mening, die te zien is in de te bespreken moderne teksten, ontstaat door vier punten die in de primaire teksten genoemd worden: (1) de relatie tussen Philippus en diens zoon Alexander III, (2) de relatie tussen Philippus en diens vrouw Olympias, (3) de relatie tussen Philippus en Pausanias en (4) de vlucht van Pausanias na diens moord op Philippus. Deze vier punten worden allen besproken en geanalyseerd door schrijvers en wat er overblijft, is een hoeveelheid aan conclusies. Vooral het laatste punt, punt vier, is een zaak van discussie: Pausanias zou niet alléén hebben gehandeld. Het volgende fragment toont het probleem waar veel schrijvers een oplossing voor zoeken:

‘It is even believed that he [Pausanias] was instigated to the act by Olympias...as Olympias had to felt no less resentment at her divorce, and the preferment of Cleopatra to herself, than Pausanias had felt at the insults which he had received...Olympias, it is certain, had horses prepared for the escape of the assassin.’⁷

Het probleem of de discussie is ontstaan bij de beschrijving van ‘paarden’ (‘horses’) in de laatste regel. Waarom had Pausanias twee of meerdere paarden nodig om te ontsnappen? De meeste moderne schrijvers menen dat er meerdere daders waren. De vraag is echter ‘Wie?’. De historica Elizabeth Carney sluit Philippus’ vrouw Olympias uit. Volgens Carney zou

⁶ Diodorus van Sicilië, XVI, 93

⁷ Justinus, 9.7.1-9

Olympias geen risico's hebben willen lopen: als mogelijke dader zou Olympias Philippus eerder binnenshuis dan in het openbaar hebben vermoord. Haar positie als dat van haar zoon, Alexander III, zou in de problemen komen wanneer bekend zou worden dat zij Pausanias mogelijk hielp.⁸ De historicus Ian Worthington meent op zijn beurt dat Alexander als tweede dader gezien kan worden. Volgens Worthington bezocht Alexander het orakel van Siwah in 331 v. C. om een andere reden dan in de primaire teksten geïmpliceerd wordt, namelijk het legitimeren van zowel Alexanders goddelijke afkomst als zijn macht. Waarom vond Alexander het belangrijk te weten of dat alle daders, die betrokken waren bij de moord op zijn vader Philippus, gestraft zijn? Volgens Worthington stelde Alexander vragen omtrent de moord op zijn vader omdat er nog schuld aan hem kleefde.⁹

De twee visies tonen slechts een kleine blik in de discussie omtrent de moord op Philippus. Om erachter te komen wie schuldig was aan de moord op Philippus dient er gekeken te worden naar wat zowel de primaire als de secundaire bronnen tonen. Pausanias is de bekende dader maar de reden voor zijn daad is onduidelijk evenals de meerdere paarden die beschreven zijn in het werk van Justinus (tweede eeuw n. C.): de paarden impliceren meerdere daders. Om erachter te komen wie dat waren moet er goed naar de bronnen, primair en secundair, worden gekeken.

Dit artikel bevat een selectie van primaire en secundaire schriftelijke bronnen die in de hierop volgende hoofdstukken besproken zullen worden. Vervolgens zal er een beoordeling plaatsvinden waarin hoofdpunten, waar deze aanwezig zijn in de primaire en secundaire theorieën, worden beoordeeld op betrouwbaarheid. Het onderzoek moet bijdragen aan de beantwoording van de vraag 'Wie vermoordde Philippus II van Macedonië?'. Deze vraag is door veel historici beantwoord maar de hoeveelheid aan theorieën zorgt voor wanorde. Het is noodzakelijk eerst een beter beeld te krijgen van de verschillende meningen alvorens een antwoord gegeven kan worden op de hoofdvraag. Vragen als 'Wat tonen primaire en secundaire bronnen over de moord op Philippus?' en 'Zijn er hoofdpunten te ontdekken in de primaire en secundaire teksten?' kunnen de beantwoording van de hoofdvraag ondersteunen.

De geschreven bronnen die geraadpleegd zullen worden zijn slechts een selectie van wat er over de moord bekend is. Dit komt door de beperkte hoeveelheid tijd die gebruikt kan worden voor het schrijven van het artikel. Er is ongetwijfeld meer geschreven over het

⁸ E. Carney, 'The politics of polygamy: Olympias, Alexander and the murder of Philip', in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 41, H. 2 (1992), p. 185

⁹ I. Worthington, *Philip II of Macedon* (London 2008), p. 186

onderwerp maar de selectie die wordt gepresenteerd verschaft een ruime blik op wat er aan informatie beschikbaar is.

De volgende hoofdstukken geven ieder een overzicht van de diverse theorieën omtrent de moord op Philippus. Hoofdstuk 1 gaat in op een selectie van de schriftelijke primaire bronnen. Schrijvers als Plutarchus, Diodorus van Sicilië, Justinus en Aristoteles zullen besproken worden. Er wordt voornamelijk gekeken naar de fragmenten die een beschrijving geven over de situatie in 336 v. C. omtrent de moord op Philippus. Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van een selectie van schriftelijke secundaire bronnen. Historici als Ian Worthington, Daniel Ogden, Elizabeth Carney en Ada-Maria Kuskowski hebben iets geschreven over de moord op Philippus. Hun visie op de situatie wordt in dit hoofdstuk besproken. De meningen van Carney en Worthington, hierboven besproken, zullen onder andere verder worden uitgewerkt. Een beoordeling van de hoofdstukken 1 en 2 zal plaatsvinden in hoofdstuk 3. Dit hoofdstuk zal zich richten op het beoordelen van de betrouwbaarheid van de informatie die de primaire en secundaire bronnen leveren. Deze beoordeling dient ervoor de hoofdzaken van de bijzaken te scheiden, zodat er een kern gevonden kan worden die mogelijk meer duidelijkheid biedt over de moord op de koning van Macedonië. Wellicht is er een antwoord te vinden op de vraag ‘Wie vermoordde Philippus II van Macedonië?’.

Hoofdstuk 1 – De kern

In dit hoofdstuk wordt een analyse gepresenteerd van een selectie van bestaande primaire bronnen. Deze bronnen leveren informatie over het leven van Philippus II en geven een omschrijving van de moord op Philippus in 336 v. C. Er wordt daarnaast een poging gedaan om onder andere de vraag ‘Wat tonen primaire bronnen over de moord op Philippus II van Macedonië?’ te beantwoorden. Een tweede deelvraag zal zijn wat de reden was voor Pausanias Philippus te vermoorden? De analyse zal uiteindelijk een antwoord vormen op deze deelvragen.

De methode om de primaire bronnen te analyseren zal bestaan uit het individueel beschrijven van de bronnen beginnend met Quintus Curtius Rufus (stierf in 53 n. C.). Curtius geeft een uitgebreide omschrijving van de moord op Philippus: de informatie die ook in andere bronnen te vinden is komt terug in het werk van Curtius. Het werk biedt als het ware een samenvatting van de hieronder te bespreken bronnen.

Quintus Curtius Rufus

Hoofdstuk 1 begint met een analyse van het werk van de Romeinse schrijver Curtius. Curtius was zowel een historicus als een retoricus en zijn werk omtrent het leven van Alexander de Grote is vanuit de retorica geschreven.¹⁰ Het overtuigen van de lezer betreffende het leven van Alexander is het indirecte doel: teksten zijn gemoraliseerd en Curtius voorziet delen van de tekst met retorisch commentaar.¹¹

Zoals vermeld betreft zijn tekst, omtrent de moord op Philippus, een uitgebreid stuk aan informatie. Te beginnen verklaart Curtius dat Pausanias de enige dader is geweest op de moord op Philippus. Volgens Curtius had Philippus weliswaar meerdere vijanden maar niets wijst er op dat Pausanias hulp genoot bij zijn moord op de Macedonische koning. In boek I, hoofdstuk IX, vermeldt Curtius het volgende:

‘Thus various accidents and circumstances concurred to prompt him (Pausanias) to the dreadful purpose of satiating his revenge with the blood of Philip.’¹²

¹⁰ A. B. Bosworth, *Overview*

<http://www.oxfordreference.com.proxy.library.uu.nl/view/10.1093/oi/authority.20110803095654552>

¹¹ *Ibidem*

¹² Quintus Curtius Rufus, *The history of the life and reign of Alexander the Great* (trans. J. Moyes, e.a.) (London, 1809), p. 107

Pausanias vermoordde Philippus en zijn daad kwam voort uit een combinatie van ongelukken en gebeurtenissen. Curtius beschrijft deze ongelukken en gebeurtenissen in hoofdstuk IX, boek I, waarin hij vermeldt dat Philippus' relatie met zijn koningin Olympias slecht was: Olympias beklagde Philippus omdat hij met meerdere vrouwen het bed deelde. Deze slechte relatie behoort tot het huiselijk probleem waarover Curtius schrijft. Het huiselijk probleem kan gezien worden als een onderdeel van de omstandigheden en gebeurtenissen die aan de moord op Philippus vooraf zijn gegaan. Het geklaag van Olympias beëindigde de affectie die Philippus ooit voor haar voelde. Olympias' gedrag jegens haar man zou Philippus van haar hebben ontvreemd.¹³ Dit leidde er toe dat Philippus koos voor een andere vrouw, Cleopatra, nichtje van één van zijn generaals, Attalus. Voor zowel Olympias als haar zoon Alexander III gold deze keuze als een aantasting van hun status als koningin (als ook moeder van de troonopvolger) en troonopvolger. Het stabiel houden van de status als koningin van Macedonië was voor Olympias van groot belang en dreef haar zelfs tot wanhoopsdaden als het vergiften van Arrhidaeus, een andere zoon van Philippus. Arrhidaeus zou hierdoor geestelijk zijn aangetast. Deze daad ontstond doordat Philippus meer liefde zou voelen voor Arrhidaeus dan voor Alexander. Iets wat voor Olympias betekende dat haar zoon Alexander de troon niet zou opvolgen.

Het huiselijk probleem was volgens Curtius een feit maar kon dat ook worden opgelost? Een oplossing was echter niet zo snel gevonden want het huwelijk tussen Philippus en zijn nieuwe bruid Cleopatra zorgde nog voor problemen: zoals vermeld betekende het huwelijk volgens Curtius een aantasting van de status van zowel Olympias als Alexander. Alexander was dan ook tegen de keuze van zijn vader om een nieuwe vrouw te huwen. Curtius noemt het woord 'scheiding', oftewel, Philippus zou willen scheiden van Olympias om met Cleopatra te kunnen trouwen.¹⁴ Olympias zou dan geen koningin meer zijn en Alexander geen troonopvolger. Daarnaast werd Cleopatra zwanger en schonk zij Philippus een zoon. Dit betekende een nieuwe concurrent voor Alexander.¹⁵ Tegelijkertijd huwde Philippus zijn dochter Cleopatra (zus van Alexander III en dochter van Olympias) uit aan Alexander van Molossië, broer van Olympias. Op die manier stabiliseerde Philippus zijn contact met Molossië door zich op een andere manier aan dat gebied te binden, namelijk via de uithuwelijking van zijn dochter. Zo was Philippus, aldus Curtius, niet meer afhankelijk van zijn eigen huwelijk met Olympias en maakte hij een eind aan het huiselijk probleem:

¹³ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 98

¹⁴ *Ibidem*, p. 98

¹⁵ De Macedonische monarchie kende destijds geen primogenituur.

Philippus had een nieuwe vrouw en had zijn relatie met Molossië op een nieuwe manier gestabiliseerd.¹⁶

Wat hebben Olympias en Alexander dan met Pausanias te maken? De ontering van Pausanias door Philippus' generaal Attalus bracht personen bij elkaar. Curtius beschrijft een gebeurtenis waarin ene Pausanias, geliefde van Philippus, voor Philippus stierf op het slagveld. Deze Pausanias was bevriend met Attalus en zijn dood was voor Attalus een zwaar verlies. Voordat Pausanias stierf meende hij dat een andere Pausanias (de uiteindelijke moordenaar van Philippus II) zich richtte op het verstoren van de relatie die Philippus met Pausanias (vriend van Attalus) had. Na Pausanias' dood wilde Attalus de dood van zijn vriend wreken en nodigde de nog levende Pausanias uit voor een feest. Op dat feest oenteerde Attalus Pausanias. Curtius schrijft het volgende:

‘With an appearance of friendship for the latter, he invited him to a feast: here, when he had, by wine and revelling, rendered him insensible and incapable of resistance, - with a horrid exultation, he called in his menial servants, and exposed the unhappy youth nobleman to their detestable insults. Pausanias, when sensible of this brutal outrage, with the fury and indignation of a generous mind, hastened to the king, urged his wrongs, and loudly called for justice and vengeance on Attalus.’¹⁷

Pausanias' vraag aan de koning Attalus te straffen werd niet beantwoord. Ter compensatie schonk Philippus de man een hoge positie in het leger.¹⁸ Echter was Pausanias te diep geraakt door de situatie en beschouwde hij Philippus, naast Attalus, als vijand.¹⁹

De zojuist genoemde situatie, waarin Pausanias werd onteerd door Attalus en in de steek werd gelaten door de koning, betekende voor Olympias en Alexander een goede kans zich te bemoeien met het voorval. Volgens Curtius richtte zij zich dan ook op Pausanias en deelden zij in zijn woede: zowel Alexander als Olympias werden ook door Attalus onteerd en werden door Philippus in de steek gelaten. Attalus zou tijdens het huwelijksymposium van Philippus en zijn bruid Cleopatra woorden hebben gesproken die een vervuiling betekende op de status van zowel Alexander als zijn moeder:

‘Attalus, the uncle of the new Queen, forgetting the politeness or the prudence which should have carefully abstained from any affront to the prince, and intoxicated by the elevation of his kinswoman,

¹⁶ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 108

¹⁷ Ibidem, p. 105

¹⁸ Volgens Diodorus schonk Philippus Pausanias een positie als lijfwacht.

¹⁹ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 106

and perhaps literally intoxicated by bacchanal excess, was rash enough to call loudly on the Macedonian nobles, “To offer libations to the gods, and implore, that the happy fruits to the king of the present nuptials might be legitimate heirs to his throne”.²⁰

Voornamelijk de woorden ‘legitimate heirs’ ervoeren Alexander en Olympias als een aantasting van hun status als troonopvolger en koningin. Philippus deed echter niets: de uitspraak van Attalus werd niet door Philippus gecorrigeerd. In plaats daarvan keerde hij zich tegen Alexander wie Attalus uitschold en hem de vraag stelde “dost thou call me bastard?”.²¹ Het leidde er toe dat de prins en de koningin Macedonië verlieten en pas rond het huwelijk van Cleopatra en Alexander van Molossië terugkeerden.

Pausanias werd volgens Curtius bijgestaan door Olympias en Alexander: zij zouden hebben meegeleefd met Pausanias’ leed.²² Ook de Perzen kregen hoogte van de omstandigheden aan het hof en zagen een oplossing om Perzië te bevrijden van de vijand Macedonië. Volgens Curtius meenden de Perzen dat Pausanias als een geschikt instrument kon dienen de Macedonische koning te doden.²³ Curtius toont verder niets over een eventuele Perzische invloed op Pausanias maar het is een nieuwe omstandigheid, naast de steun die Pausanias ervoer van Olympias en Alexander. Een laatste punt dat Curtius beschrijft is dat Pausanias een leerling zou zijn van Hermocrates, een geleerd docent in de filosofie. Pausanias zou Hermocrates de volgende vraag hebben gesteld: “What shall that man do, who proposes to transmit his name with lustre to posterity?” Waarop Hermocrates het volgende antwoordde: “He must kill him who hath achieved the greatest actions: thus shall the memory of him who slays, be joined with that of the hero, and both descend together to posterity.”²⁴ Na deze woorden zou Pausanias zijn overtuigd Philippus te vermoorden.

In 336 v. C. (te Aegae) organiseerde Philippus een groot feest met diverse spelen. Zijn dochter Cleopatra huwde met Alexander van Molossië en Philippus’ nieuwe vrouw zou hem een zoon hebben geschonken. Dit feest werd gevierd met gasten uit heel Griekenland die Philippus giften schonken en hem aanbaden wegens zijn positie als leider van het Griekse leger.²⁵ Er werd gedronken en er werden diverse toneelstukken ter vermaak gepresenteerd. Dit festijn werd afgesloten door een parade van beelden van de twaalf Olympische goden in het

²⁰ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 99

²¹ Ibidem, p. 100

²² Ibidem, p. 106

²³ Ibidem, p. 106

²⁴ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 107

²⁵ Philippus werd in ca. 352 v. C. *tagos*, leider van de Thessalische legerraad.

theater van Aegae. Te midden van deze beelden werd een beeld van Philippus toegevoegd als dertiende 'god'. Curtius gaat niet in op de presentatie van Philippus als dertiende god. Het enige wat Curtius vermeld is dat de gasten geen aanstalten maakten bij het zien van het dertiende beeld. Na deze parade trad Philippus, samen met Alexander III en Alexander van Molossië, het theater binnen. Daar wachtte Pausanias op de koning en vermoordde hem met een mes.²⁶ Vervolgens vluchtte de moordenaar naar de poort van de stad alwaar paarden stonden opgesteld om te vluchten. Deze poging te vluchten mislukte want Pausanias struikelde en werd gedood door enkele Macedonische generaals: Leonnatus, Attalus en Perdikkas. Olympias rouwde om de dood van Pausanias en schonk hem een gouden diadeem. Ook zou Olympias zowel haar man als Pausanias tegelijkertijd hebben gecremeerd en hebben begraven in dezelfde graftombe.²⁷

Curtius geeft enorm veel informatie over de dood van Philippus. Hij geeft een uitgebreide beschrijving van de gebeurtenissen die daaraan vooraf zijn gegaan. Kort samengevat noemt hij vier omstandigheden of gebeurtenissen die zouden hebben bijgedragen aan de moord op Philippus. Ten eerste bestond er het huiselijk probleem: de relatie tussen Olympias en Philippus bloeide dood door het gedrag van Olympias. Philippus huwde een nieuwe vrouw Cleopatra. Deze Cleopatra werd zwanger en schonk Philippus een zoon. Olympias beschouwde dit huwelijk als een aantasting van haar status als koningin. Daarnaast zag ze de nieuwe zoon van Philippus als concurrent voor haar eigen zoon Alexander: Alexander zou de troon opvolgen maar met een nieuwe kandidaat werd zijn positie als prins en toekomstige koning bedreigd. Binnen het huiselijk probleem zag Olympias het huwelijk tussen haar dochter Cleopatra en haar broer Alexander van Molossië ook als een probleem: Philippus sloot via dit huwelijk op een nieuwe manier een bondgenootschap met Molossië. Het huwelijk tussen Philippus en Olympias deed er dan niet meer toe, aldus Curtius. Dit zou ook de positie van Olympias aantasten. Ten tweede betrof de ontering van Pausanias door Attalus een onderdeel van de totstandkoming van de moord op Philippus. Nadat Pausanias was vernederd door Attalus stapte hij naar de koning en vroeg Philippus Attalus te straffen. Philippus deed echter niets en schonk Pausanias een hoge functie in het leger. Voor Pausanias betekende deze gift geen voldoening en vanaf dat moment beschouwde hij ook Philippus, naast Attalus, als een vijand. Olympias en Alexander gaven vervolgens blijk van medeleven wat Pausanias

²⁶ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 111

²⁷ *Ibidem*, p. 112

mogelijk het gevoel gaf recht te hebben op wraak. Een derde punt, hoewel beknopt beschreven, is de Perzische invloed: de Perzen wisten van Pausanias' situatie en zagen hem als geschikt persoon om het leven van de koning van Macedonië, vijand van Perzië, te beëindigen. Een laatste punt is de filosoof Hermocrates die middels zijn woorden Pausanias zou hebben beïnvloed. Nadat Pausanias Hermocrates' woorden had gehoord besloot hij Philippus te doden.

Zoals vermeld kan het werk van Curtius als een samenvatting worden gezien van de volgende te bespreken bronnen. Deze bronnen zullen in volgorde van tijd, van recent naar minder recent, worden besproken. Het zal duidelijk worden dat de beschrijving van de moord op Philippus steeds aan details verliest: de meest recente bronnen tonen veel informatie en de oudste bronnen bespreken haast niets.

Justinus

De Romeinse retoricus Marcus Junianus Justinus (ca. midden tweede eeuw n. C.) beschrijft in zijn werk *Historiarum Philippicarum*, in een deel van boek IX, de moord op Philippus II van Macedonië. Justinus' werk is ontleend aan het werk van de Romeinse historicus Pompeius Trogus (stierf ca. de eerste helft van de eerste eeuw n. C.) *Historiae pillippicae et totius mundi origines et terrae situs*, wiens werk was ontleend aan de historicus Theopompus (ca. vierde eeuw v. C.). Justinus vermeldt dat Pausanias Philippus heeft vermoord. Evenals Curtius meent Justinus dat bepaalde factoren een rol speelden die geleid hebben tot de moord. Zo noemt Justinus Pausanias' seksuele misbruik door Attalus. Al vanaf de puberteit werd Pausanias door Attalus misbruikt, een factor die zou bijdragen bij de daad die Pausanias in 336 v. C. zou verrichten, namelijk het vermoorden van de koning. Nadat Pausanias tijdens een diner bij Attalus door een groep werd verkracht was de maat vol en Pausanias besloot naar Philippus te gaan om te eisen dat Attalus zou worden gestraft. Meerdere keren beklagde Pausanias zijn ontering door Attalus maar de koning deed niets. Vol wrok moest Pausanias toezien hoe Attalus door Philippus werd benoemd tot generaal van het leger met als gevolg dat Pausanias zijn haat richtte op de koning.²⁸

²⁸ Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, door Yardley & Heckel, vol. I (Oxford 1997), p. 328

Pausanias zou zijn bijgestaan door Olympias. Haar zoon Alexander zou ook het een en ander hebben geweten over een mogelijk complot Philippus te doden. Waarom Olympias Pausanias zou hebben geholpen wordt door Justinus middels de volgende reden verklaard:

‘At the onset of spring Philip sent ahead three generals into Persian territory in Asia: Parmenion, Amyntas, and Attalus, whose sister he had recently married after repudiating Olympias, the mother of Alexander, because he suspected her of adultery. [...] It was believed that Pausanias had been suborned by Olympias, mother of Alexander, and that Alexander himself was not unaware of the plot to murder his father. For Olympias was thought to have felt no less resentment over her repudiation and the fact that Cleopatra had been preferred to her than Pausanias felt over his sexual abuse. As for Alexander, it was believed that he feared a brother born to his stepmother as a rival for the throne, and that this had occasioned his quarrelling at a banquet, first with Attalus and then with Philip himself, so acrimoniously that Philip lunged at him with sword drawn and was only just prevailed upon not to kill his son by the entreaties of his friends.’²⁹

Philippus scheidde van Olympias en huwde met Cleopatra, zus van één van Philippus’ generaals Attalus. Volgens Justinus dacht Philippus dat Olympias was vreemdgegaan en dat zou de aanleiding zijn voor de scheiding. Olympias haatte Cleopatra omdat Philippus meer oog had voor haar dan voor Olympias. Het feit dat Cleopatra een nieuwe prins kon baren, en dus een nieuwe kandidaat voor de koningstitel, bracht onzekerheid voor de status van zowel Olympias als Alexander: de troonopvolging was voor Alexander op dat moment onzeker. Daarnaast werd Alexander min of meer door zijn vader verstoten op het moment dat het banket plaatsvond waar Alexander zowel ruzie maakte met Attalus als met zijn vader.³⁰ Deze diverse omstandigheden zorgden voor haat bij Olympias en Alexander. Beide personen hadden dezelfde vijanden als Pausanias, namelijk Attalus en Philippus.

Justinus wijst Olympias en Alexander aan als ‘onruststokers’ te midden van de omstandigheden. Zij zouden Pausanias ertoe hebben aangezet de moord te plegen. Justinus vermeld het volgende:

‘It is thought that Olympias and her son, their wrath stimulated by these exasperations, incited Pausanias to proceed to so heinous a crime while he was making his complaints about the abuse going unpunished. At all events, Olympias had horses ready for the assassin’s getaway.’³¹

²⁹ Ibidem, p. 329 IX, 5-7

³⁰ Ibidem, p. 329 IX, 7

³¹ Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, p. 329 IX, 7

Volgens Justinus werd Pausanias beïnvloed, gestimuleerd en geholpen de moord te plegen. Olympias regelde zelfs paarden voor Pausanias om na de daad te kunnen ontsnappen. De vlucht van Pausanias, diens struikelen en zijn dood worden niet door Justinus beschreven. Hij gaat direct in op de situatie na de dood van Pausanias en de reactie van Olympias op zijn dood:

‘Afterwards, when she heard of the king’s murder, she came quickly to the funeral, ostensibly doing her duty; and on the night of arrival she set a golden crown on Pausanias’ head while he still hung on the cross, something which no one else but she could have done while Philip’s son was still alive. A few days later, she had the murderer’s body taken down and cremated it over the remains of her husband; she then erected a tomb for him in the same place and, by inspiring superstition in the people, saw to it that funerary offerings were made to him every year. After this she forced Cleopatra, for whom Philip had divorced her, to hang herself, having first murdered her daughter in the mother’s arms, and it was from the sight of her rival hanging there that Olympias gained the vengeance she had accelerated by murder. Finally she consecrated to Apollo the sword with which the king was stabbed, doing so under the name Myrtale, which was the name that Olympias bore as a little girl.’³²

De bron schetst Olympias als haatdragende vrouw in het extreme, althans wanneer er gekeken wordt naar de teksten van onder andere Curtius en Justinus. Justinus legt de nadruk op Olympias hoewel Pausanias de moord heeft gepleegd. Zoals hierboven te lezen is verklaart Curtius Olympias’ rouw omtrent de dood van Pausanias. In het werk van Justinus is dit ook zichtbaar en in de laatstgenoemde passage wordt gelijk de nadruk gelegd op het karakter van Olympias evenals haar ‘eerbied’ voor de moordenaar van haar man.

Er zijn twee redenen te vinden in de tekst van Justinus die de moord op Philippus verklaren, namelijk (1) de verkrachting van Pausanias door Attalus en diens vrienden, met daarbij het feit dat Philippus hier niets tegen doet en (2) de woede die Pausanias voor Philippus heeft wordt gedeeld door Olympias en Alexander. Pausanias wordt door Olympias (en haar zoon) aangemoedigd Philippus te doden. Pausanias wordt zelfs door Olympias geholpen: de koningin regelt paarden waarmee Pausanias, na de daad te hebben verricht, kan vluchten.

³² Ibidem, p. 329 IX, 7

Plutarchus

De Griekse historicus en biograaf Plutarchus (ca. 46-120 n. C.) schreef een uitgebreid werk over het leven van Alexander III in zijn boek *Alexander*. Zoals Plutarchus in de inleiding vermeld is het boek niet geschreven om geschiedenis te verklaren of te beschrijven. Het gaat Plutarchus om het beschrijven van levens met als gevolg dat het boek in een romanvorm is geschreven, vol met details en anekdotes. Een beschrijving van de moord op Philippus vindt plaats in hoofdstuk 9 en 10. In deze hoofdstukken benoemt Plutarchus, evenals de vorige schrijvers dat doen, redenen of omstandigheden die hebben geleid tot de moord. Plutarchus noemt ten eerste het huiselijk probleem, geheel in een net iets andere vorm dan Curtius dat doet, als volgt:

‘(...), Philip was excessively fond of his son, so that he even rejoiced to hear the Macedonians call Alexander their king, but Philip their general. However, the disorders in his household, due to the fact that his marriages and amours carried into the kingdom the infection, as it were, which reigned in the women’s apartments, produced many grounds of offence and great quarrels between father and son, and these the bad temper of Olympias, who was a jealous and sullen woman, made still greater, since she spurred Alexander on.’³³

De relatie tussen Philippus en Alexander was goed maar werd bedreigd door het karakter van Olympias, die haar zoon zou beïnvloeden en op zo een manier Alexander tegen zijn vader zou willen keren. Haar karakter of gedrag (zoals Curtius dat noemt) is ontstaan door het feit dat Philippus met meerdere vrouwen het bed deelde en ook meerdere vrouwen huwde. Deze polygamie wordt door Plutarchus gezien als een infectie in het koninkrijk van Macedonië. Een ander onderdeel van het huiselijk probleem was het woord van Attalus tijdens het huwelijk van zijn nichtje Cleopatra met Philippus. Attalus vroeg de goden openlijk om een legitieme troonopvolger, geboren uit het huwelijk tussen Philippus en Cleopatra. Alexander beschouwde de woorden van Attalus als een aanval op zijn status als prins en troonopvolger. Alexander schreeuwde naar Attalus de woorden “But what of me, base wretch? Dost thou take me for a bastard?” en gooide een beker naar Attalus.³⁴ Volgens Plutarchus zou Philippus een zwaard hebben getrokken en zich hebben gekeerd tegen Alexander met als gevolg dat zowel Alexander als Olympias Macedonië verlieten.

³³ Plutarchus, *Alexander*, Hft. 9

³⁴ Plutarchus, *Alexander*, Hft. 9

Zoals de andere schrijvers melden is het huiselijk probleem niet de enige oorzaak want waar is dan de dader en wat is zijn of haar reden? Het verhaal van Pausanias is inmiddels bekend ook al zijn er meerdere versies van overgeleverd. In de versie van Plutarchus is Pausanias onjuist behandeld door Attalus en zijn nichtje Cleopatra. Wat die onjuiste behandeling was wordt door Plutarchus niet besproken. Pausanias zou naar de koning zijn gegaan om een straf te eisen voor de slechte daad van Attalus en Cleopatra maar Philippus deed echter niets. Vanwege die reden zou Pausanias Philippus hebben vermoord. De echte dader was volgens Plutarchus Olympias die Pausanias zou hebben aangespoord de daad te verrichten: ‘(...), most of the blame devolved upon Olympias, on the ground that she had added her exhortations to the young man’s anger and incited him to the deed; (...)’.³⁵ Alexander is volgens Plutarchus ook niet volkomen onschuldig en zou de volgende woorden tegen Pausanias hebben verteld: ‘The giver of the bride, the bridegroom, and the bride’.³⁶ Mogelijk verwijzen de woorden naar Attalus, Philippus en Cleopatra, de vijanden die Pausanias, Olympias en Alexander deelden. Wat de echte betekenis is en wat er mee bedoeld wordt is misschien een onderzoek waardig maar ik zal mij hier nu niet op richten.

Plutarchus noemt diverse redenen die geleid hebben tot de moord op Philippus. Evenals Curtius noemt Plutarchus het huiselijk probleem en de moeilijke relatie die het tussen Philippus en Olympias (en Alexander) tot gevolg had. De onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus en Cleopatra en het feit dat Philippus geen gehoor gaf aan Pausanias’ eis Attalus en Cleopatra te straffen, leidde ertoe dat Pausanias Philippus ook zag als vijand. Olympias steunde Pausanias en haalde hem over de moord te plegen. De echte dader is volgens Plutarchus Olympias die met haar karakter en gedrag niet alleen haar zoon Alexander maar ook Pausanias beïnvloedde.

Diodorus van Sicilië

De Griekse historicus Diodorus van Sicilië schreef in zijn leven het werk *Bibliotheca Historica*, een werk bestaande uit ruim 40 boeken waarvan er een aantal bewaard zijn gebleven. Diodorus gebruikte het werk van onder andere Polybius van Megalopolis (ca. 200-118 v. C.), een Griekse historicus die werken schreef over de opkomst van Rome.

In *Boek XVI* van de *Bibliotheca Historica* beschrijft Diodorus onder andere het leven van Philippus II. Voordat hij met zijn beschrijving begint legt hij eerst uit wat zijn doel is

³⁵ Ibidem, Hft. 10

³⁶ Ibidem, Hft. 10

geschiedenis te schrijven. Diodorus is van mening dat de geschiedenis zo compleet mogelijk, middels chronologie, geschreven dient te worden: gebeurtenissen en omstandigheden moeten uitvoerig worden beschreven zodat de lezer zijn interesse niet verliest.³⁷

Diodorus beschrijft de moord op Philippus zeer beknopt. Volgens Diodorus was Pausanias de dader en hij geeft twee redenen voor de moord. De eerste is de verkrachting van Pausanias door Attalus. De beschrijving van Curtius is anders dan die van Diodorus. Diodorus vermeldt namelijk dat een zekere Pausanias, lid van de koninklijke wacht en geliefde van de koning, jaloers werd op een andere Pausanias. Philippus werd verliefd op een nieuwe Pausanias en de oude Pausanias (lid van de koninklijke wacht) kon dit niet verkroppen. Hij zou de nieuwe Pausanias hebben uitgescholden en hem een hermafrodiet hebben genoemd. De nieuwe Pausanias kon deze beledigingen niet aan en beroofde zich van het leven. Voordat deze Pausanias stierf vertelde hij alles aan zijn vriend Attalus, wie, na de dood van Pausanias, zijn vriend wilde wreken. Attalus nodigde de oude Pausanias uit voor een diner. Tijdens dit diner voerde Attalus zijn slachtoffer dronken en verkrachtte hem samen met een aantal vrienden. Pausanias was onteterd en stapte naar de koning. Philippus leefde met Pausanias mee maar kon Attalus niet straffen vanwege diensten die Attalus in Philippus' leger kon bieden: Philippus wilde naar Perzië trekken om de Perzen te overwinnen en daar kon hij de hulp van Attalus goed bij gebruiken.³⁸ Daarnaast was Attalus een neef van Philippus' nieuwe vrouw Cleopatra. De woorden van de koning gaven Pausanias geen voldoening en Philippus werd een nieuwe vijand:

'Pausanias, nevertheless, nursed his wrath implicably, and yearned to avenge himself, not only on the one who had done him wrong, but also on the one who failed to avenge him.'³⁹

Een tweede reden die Diodorus beschrijft is dat Pausanias werd beïnvloed door de sofist Hermocrates. Pausanias was een leerling van de sofist en stelde hem de volgende vraag: 'Hoe wordt iemand bijzonder beroemd?'. Hierop zou Hermocrates het volgende hebben geantwoord: 'Door het doden van diegene die het meeste heeft bereikt: zo lang diegene wordt herinnerd, zo lang wordt ook diens moordenaar herinnerd'.⁴⁰ Hermocrates' woorden zouden doorslaggevend zijn geweest voor de totstandkoming van de moord op Philippus. Pausanias

³⁷ Curtius, XVI, 1.2

³⁸ Diodorus, *Boek XVI*, 93

³⁹ *Ibidem*, XVI, 94

⁴⁰ Diodorus, *Boek XVI*, 94

combineerde de woorden van de sofist met zijn eigen misnoegen jegens de koning wat hem ertoe zette de koning te doden. Diodorus beschrijft Pausanias' plan en de moord als volgt:

'He (Pausanias) posted horses at the gates of the city and came to the entrance of the theatre carrying a Celtic dagger under his cloak. When Philip directed his attending friends to precede him into the theatre, while the guards kept their distance, he saw that the king was left alone, rushed at him, pierced him through his ribs, and stretched him out dead; then ran for the gates and the horses which he had prepared for his flight. Immediately one group of the bodyguards hurried to the body of the king while the rest poured out in pursuit of the assassin; among these last were Leonnatus and Perdiccas and Attalus.'⁴¹

De moord vond plaats in het theater van Aegae. Voordat de moord plaatsvond trof Pausanias wat voorbereidingen, namelijk het plaatsen van paarden bij de poort van de stad. Evenals in de beschrijving van Curtius struikelde Pausanias en werd hij direct gedood door de drie mannen die hem achtervolgden. Wat in de beschrijving van Diodorus ontbreekt, is het rouwen van Olympias om de dood van Pausanias. Curtius beschrijft dit maar Diodorus schetst haar niet. In alle passages die ter inleiding dienen voor de moord op de koning van Macedonië worden zowel Olympias als Alexander III niet als bepalende factoren genoemd. Anders dan Curtius schrijft Diodorus niet negatief over Olympias noch over Alexander. Zo wordt het huwelijk tussen Cleopatra en Alexander van Molossië niet als een probleem beschouwd. Het wordt in de tekst van Diodorus niet duidelijk hoe Olympias over dit huwelijk dacht. Ook wordt er niet gesproken over enige compassie voor Pausanias door Olympias en Alexander. Diodorus plaatst de twee personen buiten beeld en creëert geen reden te denken dat de koningin en de prins iets te maken hadden met de moord op Philippus.

Aristoteles

Eén van de oudste schrijvers is Aristoteles (384-322 v. C.), die het hele verhaal omtrent de dood van Philippus achterwege laat. Het leidt ertoe dat er weinig gezegd kan worden over de informatie die Aristoteles geeft. Aristoteles schrijft slechts één zin over de aanslag als volgt:

'Philip, too, was attacked by Pausanias because he permitted him to be insulted by Attalus and his friends, (...).'⁴²

⁴¹ Ibidem, XVI, 94

⁴² B. Jowett, *The Works of Aristotle – Politica* (Oxford 1961) Book V, 1311b

Het woord ‘too’ verwijst naar het feit dat meerdere vorsten het slachtoffer werden van moord. Het heeft dus niets te maken met het feit dat Pausanias meerdere mensen zou hebben vermoord. Volgens Aristoteles ontstond het plan om Philippus te vermoorden doordat Attalus ongestraft zijn leven kon voortzetten. Het betekende voor Pausanias dat Philippus hem negeerde. Uit de onderstaande andere bronnen kan echter worden geconcludeerd dat Philippus Pausanias wel een hoge functie in het leger of als lijfwacht verleende. Aristoteles spreekt hier niet over en al zou Philippus ter compensatie bepaalde hoge functies aan Pausanias hebben verleend, toch bleef Pausanias’ honger naar wraak bestaan.

Zoals vermeld verliezen de details die door onder ander Curtius en Justinus besproken worden hun kracht in de oudere bronnen. De oudere bronnen als het werk van Diodorus of Aristoteles tonen minder oorzaken die geleid hebben tot de moord op Philippus. De samenkomst van de besproken primaire bronnen levert vier hoofdpunten op die hebben geleid tot de moord op de koning van Macedonië, namelijk: (1) de onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus, (2) het huiselijk probleem, (3) de invloed van de Perzen (beschreven door Curtius) en (4) de woorden van Hermocrates. Zowel de eerste als de tweede deelvraag in de inleiding van dit hoofdstuk zijn beantwoord. De vier gegeven punten betreffen de kernpunten die primaire bronnen geven omtrent de oorzaken van de moord. Het eerste punt geeft de reden van de Pausanias Philippus te doden. Mogelijk kan dit punt gezien worden als de kern van de moord op Philippus.

Hoofdstuk 2 – De bespreking

Zoals in hoofdstuk 1 duidelijk werd ligt de basis van de moord op Philippus II mogelijk bij de ontering van Pausanias door Attalus. Voordat er dieper ingegaan wordt op de visies van moderne schrijvers over de dood van Philippus is het belangrijk eerst te kijken naar de zojuist beschreven kern. Schrijfster Ada-Maria Kuskowski bespreekt in haar artikel een aantal vragen die te maken hebben met Pausanias en diens onjuiste behandeling door Attalus. Volgens schrijvers als Diodorus en Aristoteles vermoordde Pausanias Philippus uit persoonlijke overwegingen: Pausanias voelde zich door de koning in de steek gelaten op het moment dat hij Philippus hulp vroeg Attalus te straffen. Philippus weigerde dit en probeerde het probleem op te lossen door Pausanias een hoge functie in het leger te geven. Pausanias voelde zich vernederd en verwierp de compensatie van de koning. Wat hieraan vooraf ging betrof de verkrachting of ontering van Pausanias door Attalus. Kuskowski gaat in haar artikel in op de discussie die bestaat over de vraag wanneer de verkrachting van Pausanias plaats heeft gevonden? Er bestaan namelijk twee antwoorden: (1) de verkrachting vond plaats acht jaar voor het huwelijk van Philippus en Cleopatra in 337 v. C. en (2) de verkrachting vond plaats tussen 338 en 337 v. C. In het laatste geval zou Philippus Attalus nooit gestraft hebben omdat de vorst Cleopatra, het nichtje (in sommige gevallen de zus) van Attalus, huwde en Attalus nodig had voor zijn tocht naar Perzië. Als familie van Philippus' bruid en één van de beste generaals in Philippus' leger kon hij Attalus niet straffen. In het eerste geval zou Philippus Attalus wel hebben gestraft; Cleopatra was nog een kind en mogelijk niet huwbaar, waardoor Philippus niet afhankelijk was van de familieband tussen Cleopatra en Attalus.⁴³ Kortom, volgens Kuskowski vond de verkrachting plaats in de periode van 338/337 v. C. Deze bevinding wordt gevolgd door een tweede vraag, namelijk waarom Pausanias het gemunt had op Philippus en niet op Attalus. Ook deze vraag wordt bediscussieerd omdat het motief van Pausanias Philippus te vermoorden door moderne historici in twijfel wordt getrokken.⁴⁴ Pausanias haatte Attalus, maar vermoordde de koning. Kuskowski is van mening dat Pausanias de moord pleegde omdat Philippus hem nog meer vernederde door Attalus niet te straffen voor de onjuiste behandeling van Pausanias. Daarnaast verschaftte Philippus Attalus eer en prestige door hem op missie te sturen naar Perzië. Dit betekende voor Pausanias een

⁴³ A. Kuskowski, 'Whodunit? The Murder of Philip II of Macedon', in: *The McGill Journal of Classical Studies*, vol. 1 (fall 2001), p. 25

⁴⁴ *Ibidem*, p. 26

nieuwe klap in het gezicht.⁴⁵ Om zijn eer te redden of te zuiveren vermoordde hij Philippus in 336 v. C. Attalus zat op dat moment in Perzië en Pausanias heeft hem wegens die reden niet kunnen straffen.

De kern wordt helder: Pausanias werd onteerd door Attalus en snelde vervolgens naar Philippus om straf te eisen voor de daad van Attalus. Philippus straft Attalus niet en in plaats daarvan schenkt hij hem eer en prestige door Attalus naar Perzië te zenden. Pausanias voelde zich nog meer vernederd en besloot de koning van Macedonië te vermoorden. Nu dit gegeven duidelijk is kan verder worden ingegaan op de vraag of Pausanias hulp bij de moord op Philippus II genoot. Zoals in de inleiding van dit artikel vermeld is tonen zowel Diodorus als Justinus in hun werk dat paarden bij de poort van de stad werden geplaatst zodat Pausanias, na Philippus te hebben vermoord, kon vluchten. Verschillende moderne schrijvers zijn van mening dat de paarden verwijzen naar meerdere daders. De schrijfster Amalia Skilton verwijst in haar artikel naar meerdere daders aangezien Justinus schrijft over ‘paarden’.⁴⁶ Skilton spreekt zelf van twee paarden terwijl andere bronnen spreken van paarden zonder een zeker aantal.⁴⁷ Volgens Skilton ‘behoeft een enkele moord geen dubbele ontsnapping’, oftewel Pausanias had slechts één paard nodig om te ontsnappen.⁴⁸ Skilton is zelfs van mening, dat het mogelijk is dat er twee daders waren en uiteindelijk twee slachtoffers. Het tweede slachtoffer zou Alexander III zijn geweest. Er moet echter worden vermeld dat haar mening voort komt uit het creëren van een motief voor de drie zonen van Aeropos, die allen het motief hadden de koning te doden. Zij hadden recht op de Macedonische troon als oude leden van het koninklijk huis.⁴⁹

Pausanias had praktisch gezien slechts één paard nodig om te vluchten. Dit kan drie dingen betekenen: (1) het betreft een notatiefout (de primaire bronnen zijn onjuist gekopieerd), (2) Pausanias werd door anderen geholpen of (3) Pausanias vond het een risico slechts één paard bij de poort van de stad te plaatsten. Oftewel, de paarden verklaren niet of dat Pausanias wel of niet alleen de daad verrichtte.⁵⁰ Om de vraag van Kuskowski te citeren: ‘Why, then, is a conspiracy theory so plausible?’⁵¹ Het is misschien aantrekkelijk te denken dat Pausanias door anderen geholpen werd de koning te doden. Dit komt omdat het Macedonische hof een

⁴⁵ Kuskowski, ‘Whodunit?’, p. 26

⁴⁶ Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, p. 329 IX, 7.9

⁴⁷ Ibidem, p. 329

⁴⁸ A. Skilton, ‘The Death of Philip of Macedon’, paper: Tempe Preparatory Academy (2007/2008), p. 71

⁴⁹ Ibidem, p. 70

⁵⁰ Kuskowski, ‘Whodunit?’, p. 27

⁵¹ Ibidem, p. 27

broedplaats was voor geheimen, machtsspelletjes en intriges. Niet alleen Pausanias had baat bij de dood van Philippus.⁵² Een overzicht van vermoedelijke medeplichtigen wordt beschreven door onder andere Curtius: zo worden Olympias, Alexander III en de Perzen verdacht van schuld.

De beschrijvingen in de primaire bronnen zorgen voor veel onduidelijkheid bij moderne schrijvers en de conclusies die voortkomen uit de secundaire bronnen zijn dan ook divers. Een overzicht van alle mogelijke medeplichtigen wordt gegeven door Skilton. Zij begint uiteraard met Pausanias en eindigt bij Amyntas IV, neefje van Philippus II. Het motief van Pausanias om Philippus te doden is inmiddels bekend maar wat hadden de andere personen als motief? Aan de hand van secundaire bronnen volgt een overzicht van de vermoedelijke daders.

Olympias en Alexander III

Olympias wordt in enkele primaire bronnen omschreven als een jaloerse, op wraakbeluste vrouw die alles op alles zette om haar doelen te bereiken.⁵³ Haar relatie met Philippus verliep moeizaam en volgens Curtius zou Olympias' zojuist omschreven gedrag (hoofdstuk 1) Philippus' affectie voor haar hebben beëindigd.⁵⁴ Dit beeld van Olympias is negatief en ongenueanceerd. Zoals in hoofdstuk 1 te lezen is werd Olympias' gedrag gestimuleerd door het huiselijk probleem, dat wil zeggen de onrust die aan het hof heerste gevormd door met name de polygamie die Philippus uit praktische overwegingen genoot.⁵⁵ Olympias zou het huwelijk tussen Philippus en Cleopatra hebben beschouwd als een aantasting van haar status als moeder van de troonopvolger. Ook zou Philippus van Olympias willen scheiden om Cleopatra te huwen. In dat geval zou Olympias haar status als koningin verliezen. Volgens de historicus Ian Worthington was de polygamie geen probleem: Philippus trouwde met meerdere vrouwen om bondgenootschappen met omliggende gebieden aan te gaan. Van scheiding was geen sprake: Philippus huwde vrouwen in een korte tijd achter elkaar dus scheiden van een vrouw om een andere vrouw te trouwen zou voor Philippus een vreemde situatie zijn geweest.⁵⁶ Praktisch gezien zou het ook voor problemen zorgen gezien het feit Philippus middels een scheiding zou ontbinden van een bondgenootschap met het gebied waar zijn bruid vandaan kwam. Hoe dan ook, volgens enkele primaire bronnen zou Olympias furieus zijn geweest over

⁵² Kuskowski, 'Whodunit?', p. 27

⁵³ Plutarchus, *Alexander*, 9.3

⁵⁴ Curtius, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, p. 98

⁵⁵ Plutarchus, *Alexander*, 9.3

⁵⁶ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 173

het huwelijk tussen Philippus en Cleopatra. Voor Alexander betekende het huwelijk dat er een nieuwe kandidaat voor de troonopvolging geboren zou kunnen worden. Als enige troonopvolger werd Alexander bedreigd door een nog ongebooren kind. Ook betroffen de woorden van Cleopatra's oom, Attalus op het huwelijkssymposium een aantasting van de status van zowel Alexander als Olympias. Primaire bronnen bespreken de passage waarin Attalus hoopt op een legitieme troonopvolger, geboren als kind van Philippus en Cleopatra. Deze woorden worden door Philippus niet gecorrigeerd met als gevolg dat Alexander en Olympias zich gekwetst voelen en Macedonië verlaten.

De relatie tussen Philippus en Olympias (en Alexander) verliep moeizaam en de zojuist beschreven omstandigheden zijn slechts een selectie van wat er bekend is over die relatie. Olympias had zo haar redenen Philippus te vermoorden: misschien was zij bang haar positie te verliezen of misschien wilde Olympias de positie van haar zoon als troonopvolger veilig stellen. Zo wijzen Plutarchus en Justinus Olympias aan als dader, iemand die Pausanias zou hebben beïnvloed en er toe hebben gezet de moord te plegen. Er zijn echter problemen wanneer bronnen beweren dat Olympias medeplichtig was aan de dood van de Macedonische koning. Volgens Skilton was Olympias in 336 v. C. niet in Macedonië aanwezig en verbleef zij in Molossië. Alleen Alexander zou naar Macedonië terug zijn gegaan om onder andere het huwelijksfeest van Cleopatra en Alexander van Molossië bij te wonen. Pas na de dood van Philippus zou Olympias terugkeren om haar man te begraven.⁵⁷ De historicus Daniel Ogden verklaart dat het onwaarschijnlijk is dat Olympias betrokken was bij de moord op haar man, omdat haar dochter Cleopatra op dat moment trouwde met Alexander van Molossië (broer van Olympias).⁵⁸ Mocht Olympias Philippus wel willen doden dan zou zij geen risico's hebben willen lopen. Volgens de historica Elizabeth Carney zou Olympias Philippus eerder binnenshuis dan in het openbaar hebben vermoord: Olympias' positie als dat van haar zoon, Alexander, zou in de problemen komen wanneer bekend zou worden dat zij Pausanias mogelijk hielp.⁵⁹

Als Olympias niets te maken heeft met de moord op haar man wat kan er dan vermeld worden over Alexander III? Er bestaan hoofdzakelijk twee visies over Alexander als mogelijke dader, namelijk (1) Alexander was enorm bijgelovig en het vermoorden van zijn vader was ondenkbaar en (2) Alexander zag zijn vader als concurrent, als een smet op zijn trots en vermoordde Philippus wegens haat, gevormd door diverse gebeurtenissen in zijn

⁵⁷ Skilton, 'The Death of Philip of Macedon', p. 66

⁵⁸ D. Ogden, *Polygamy, Prostitutes and Death* (Oxford, 2010), p. 24

⁵⁹ Carney, 'The politics of polygamy', p. 185

leven. In het eerste geval is het moeilijk voor te stellen dat Alexander betrokken zou zijn geweest bij de moord op zijn vader omdat hij traditionele religieuze geloven koesterde.⁶⁰ Vadermoord werd gezien als vreselijke geweldpleging.⁶¹ Daarnaast nam Alexander na zijn vaders dood wraak op de moordenaars. Volgens Kuskowski vermoordde Alexander de mogelijke daders om zo de dood van Philippus te wreken. Kuskowski meent dat het duidelijk is dat de dood van Philippus als een totaal onverwachte situatie in het leven van Alexander beschouwd kan worden: ‘It seems that Alexander did not chose the timing of his father’s death, and had no part in Philip’s murder.’⁶²

De tweede visie wordt verklaard door de historicus E. Fredricksmeyer. Volgens Fredricksmeyer bestond de relatie die Alexander had met zijn vader uit twee kanten: Alexander had zowel een persoonlijke als een politieke relatie met zijn vader.⁶³ Beide kanten zorgden volgens Fredricksmeyer voor een moeilijke relatie met Philippus. Er vonden gebeurtenissen plaats die de persoonlijke en de politieke relatie tussen vader en zoon beïnvloedde. Binnen de persoonlijke relatie was onder andere het huwelijksymposium van Philippus en Cleopatra bepalend voor het verloop van die relatie. Zoals hierboven meerdere malen vermeld is sprak Attalus tijdens dit symposium woorden die Alexander en diens moeder beschouwden als een aantasting van hun status. Philippus corrigeerde Attalus’ woorden niet en in plaats daarvan keerde hij zich tegen Alexander.⁶⁴ Een andere gebeurtenis, nog niet eerder besproken in dit artikel, betreft de Pixidarus-affaire, een affaire die vermoedelijk plaatsvond in 337 v. C. Pixidarus, de satraap van Carië, wilde een bondgenootschap aangaan met Macedonië en schonk zijn oudste dochter, Ada, aan Arrhidaeus, zoon van Philippus. Alexander zou woedend zijn geworden dat Philippus hem niet koos als man voor Ada. Volgens Alexander en diens moeder en vrienden zou Philippus van plan zijn het koninkrijk te geven aan Arrhidaeus. Alexander bedacht een plan en zond een acteur naar Carië, die Pixidarus ervan zou moeten overtuigen zijn dochter uit te huwelijken aan Alexander III. Toen Philippus hier achter kwam was hij furieus. Volgens Plutarchus zou Philippus het volgende hebben gedaan:

⁶⁰ Carney, ‘The politics of polygamy’, p. 185

⁶¹ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 186

⁶² Kuskowski, ‘Whodunit?’, p. 34

⁶³ E. Fredricksmeyer, ‘Alexander and Philip: Emulation and Resentment’, in: *The Classical Journal*, vol. 85, no. 4 (apr. – may, 1990), p. 300

⁶⁴ Plutarchus, *Alexander*, 9.5

‘But Philip, becoming aware of this (Alexander’s plan), went to Alexander’s chamber, taking with him one of Alexander’s friends and companions, Philotas the son of Parmenio, and upbraided his son severely, and bitterly reviled him as ignoble and unworthy of his high estate, in that he desired to become the son-in-law of a man who was a Carian and a slave to a barbarian king. And as for Thessalus (de acteur), Philip wrote to the Corinthians that they should send him back to Macedonia in chains. Moreover, of the other companions of Alexander, he banished from Macedonia Harpalus and Nearchus, as well as Erigyus and Ptolemy, men whom Alexander afterwards recalled and had in the highest honours.’⁶⁵

Philippus was teleurgesteld in zijn zoon doordat Alexander zich niet als een toekomstig vorst gedroeg. Volgens Fredricksmeyer moet dit fragment kritisch worden benaderd en het enige wat uit het fragment te halen valt is het feit dat Alexander zich keerde tegen Philippus door eigen plannen ten uitvoer te brengen en er ‘ongestraft’ mee weg te komen.⁶⁶ Wat duidelijk wordt is dat Alexander zich tegen zijn vader keerde of alles wat zijn vader van hem wenste negeerde. Vader en zoon botsten, althans, dat tonen enkele primaire bronnen.

De gebeurtenis bij het huwelijksymposium van Philippus en Cleopatra en de Pixidarus-affaire hebben de persoonlijke relatie tussen vader en zoon beïnvloed. De politieke relatie werd onder andere beïnvloed door rivaliteit. Philippus was een grote krijger in zijn tijd, een goede diplomaat en organisator en Alexander zag zijn vader als voorbeeld.⁶⁷ Naarmate Philippus meer successen behaalde veranderde voor Alexander het beeld van zijn vader als voorbeeld en ging hij zich ergeren aan Philippus. Door alle successen van zijn vader bleef er voor Alexander niets meer over.⁶⁸ Alexander was onzeker over zijn toekomst en zag zijn vader als zijn rivaal. Hij zocht naar het behalen van eer, niet van rijkdom en eer kon enkel worden behaald door moed (*arete*). Moed kon verkregen worden door overwinning en aangezien Philippus overwinning na overwinning behaalde baalde Alexander van zijn vaders succes.⁶⁹ Verklaart dit Alexander’s mogelijke betrokkenheid bij de moord op Philippus? Misschien wel, misschien niet. Fredricksmeyer verklaart dat Alexander Philippus niet beschouwde als zijn vader. Alexander beschouwde Zeus Ammon als zijn vader te Siwah in 331 v. C. Het is mogelijk dat Alexander eerder in zijn leven Zeus Ammon beschouwde als zijn vader vanwege het feit dat hij mogelijk werd vergeleken met Achilles, een halfgod.⁷⁰ De

⁶⁵ Plutarchus, *Alexander*, 10.2

⁶⁶ Fredricksmeyer, ‘Alexander and Philip’, p. 303

⁶⁷ *Ibidem*, p. 306

⁶⁸ Plutarchus, *Alexander*, 5.2

⁶⁹ Fredricksmeyer, ‘Alexander and Philip’, p. 308

⁷⁰ Plutarchus, *Alexander*, 5.5

reis naar Siwah zou een mogelijkheid zijn om Zeus Ammon als vader te legitimeren.⁷¹ Mocht Alexander op zo een manier Philippus als vader verwerpen en mocht Alexander schuldig zijn aan de moord op Philippus dan was er geen sprake van vadermoord.⁷² Volgens Worthington was Alexanders tocht naar Siwah verdacht: vijf jaar na de moord op zijn ‘vader’ wilde Alexander weten of alle daders waren gestraft. Waarom, zo vraagt Worthington, wilde Alexander dit weten? Mogelijk werd hij nog steeds gezien als verdachte op de moord op de Macedonische koning.⁷³

De twee visies tonen een ander beeld van Alexander met betrekking tot de dood van Philippus: de een noemt hem schuldig, de ander onschuldig. Olympias wordt ook als dader beschouwd want ook zij had zo haar motieven. Echter menen onder andere Carney en Skilton dat er te veel problemen zijn waar te nemen bij de bestudering van Olympias: zo was Olympias niet in Macedonië aanwezig toen de moord plaatsvond. Daarnaast kan er niets met zekerheid gezegd worden over de relatie tussen Olympias en Philippus. De relatie verliep mogelijk moeizaam en de polygamie van Philippus bracht onzekerheid met zich mee. Dit wil niet zeggen dat Olympias betrokken was bij de moord. Er is echter niets zeker.

De zonen van Aeropos

Skilton beschrijft in haar artikel het verhaal omtrent de zonen van Aeropos. Zij zouden ook leden zijn van het koninklijk huis en dus ook recht hebben op de troon, althans, zij zouden een nieuwe dynastie kunnen stichten. In dat laatste geval zouden de zonen van Aeropos een bedreiging vormen voor zowel Philippus als Alexander: om een nieuwe dynastie te stichten zouden vader en zoon moeten worden gedood.⁷⁴ Volgens Skilton vonden de wachters, die achter Pausanias aangingen (nadat hij Philippus had gedood), twee paarden. De twee paarden waren bestemd voor Pausanias en diens handlangers. Nu beschrijft Skilton dat het mogelijk is dat er niet één, maar twee moorden gepleegd hadden moeten worden, namelijk de moord op Philippus en op Alexander. De zonen van Aeropos zouden baat hebben bij de dood van Philippus en Alexander wegens de zojuist genoemde reden. Pausanias zou zijn geholpen door de zonen van Aeropos, een suggestie die Skilton geeft.⁷⁵ Mocht dit het geval zijn geweest dan zouden er problemen ontstaan: de raad van Macedonië was de zonen van Aeropos niet

⁷¹ Fredricksmeier, ‘Alexander and Philip’, p. 310

⁷² Ibidem, p. 310

⁷³ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 186

⁷⁴ Skilton, ‘The Death of Philip of Macedon’, p. 70

⁷⁵ Ibidem, p. 71

welgezend en een verkiezing om een nieuwe dynastie te stichten zou waarschijnlijk niet door de raad worden goedgekeurd. De zonen zouden niets aan de moord hebben gehad.

Amyntas IV

Een laatste mogelijke dader die Skilton beschrijft is Amyntas IV, neefje van Philippus. In het jaar ca. 360 v. C. overleed de koning van Macedonië, Perdiccas III, broer van Philippus II. Perdiccas' zoon, Amyntas IV, zou normaliter de nieuwe koning zijn geworden. Amyntas was echter te jong en Philippus werd aangesteld als regent maar al snel werd Philippus de nieuwe koning van Macedonië. Amyntas had recht op de troon en vormde om die reden een bedreiging voor Philippus en Alexander. Echter ervoer Philippus Amyntas niet als een bedreiging.⁷⁶ De historicus E. Badian is van mening dat Amyntas als mogelijk dader uitgezonderd moet worden omdat er geen enkele reden is te denken dat hij een bedreiging vormde voor de Macedonische koning en diens troonopvolger:

‘The only man who might have been considered a rival was Amyntas IV, for whom Philip had in fact acted as regent, and who had at that time been recognized as king. However, there was no reason to fear any danger from Amyntas, whom Philip had allowed to live as a private citizen. There was ample precedent for this in Macedon, and no reason to suspect that, if and when the time came, the displaced king would be a real danger to the heir apparent.’⁷⁷

Mogelijk dacht Amyntas niet aan het koningschap: hij leefde in relatieve rust aan het hof en huwde één van Philippus' dochters, Cynnane. Er werd simpelweg niet gedacht aan Amyntas als koning van Macedonië.⁷⁸

Evenals in de secundaire bronnen wordt Amyntas ook niet genoemd in de primaire bronnen als mogelijke dader voor de moord op zijn oom Philippus. De meningen van zowel Badian als Worthington zijn suggestief maar mogelijk. Het komt er op neer dat alleen Olympias en Alexander de meest duidelijke motieven hadden Philippus te vermoorden, maar het materiaal dat uit primaire bronnen te halen valt is te divers en daardoor problematisch: de interpretaties van moderne schrijvers leveren om die reden een te divers beeld.

Een laatste vraag moet nog worden beantwoord want wat valt er te zeggen over zowel de Perzen als Hermocrates? Curtius noemt de Perzen die Pausanias zouden hebben overgehaald de moord te plegen. Daarnaast zouden de woorden van Hermocrates Pausanias

⁷⁶ Kuskowski, ‘Whodunit?’, p. 34

⁷⁷ E. Badian, ‘The death of Philip II’, in: *Phoenix*, vol. 17, no. 4 (winter, 1963), p. 244

⁷⁸ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 175

hebben beïnvloed. Moderne schrijvers schrijven hier niet veel over en waarschijnlijk is informatie omtrent de Perzen en hun mogelijke deelname aan de moord op Philippus te schaars. Er kan om die reden geen duidelijk antwoord worden gegeven.

Hoofdstuk 3 – Oordeel

Het geven van een oordeel over informatie die bekend is omtrent de moord op Philippus II is moeilijk. Zowel de primaire als secundaire bronnen tonen individueel steeds andere informatie. Hoe nu verder? Het is mijns inziens verstandig de primaire en secundaire bronnen per categorie te beoordelen en vanuit daaruit conclusies te trekken. Uiteindelijk probeer ik een antwoord te vinden op de hoofdvraag ‘Wie vermoordde Philippus II van Macedonië?’.

Primaire bronnen

Zoals in hoofdstuk 1 duidelijk is geworden spreken de antieke schrijvers van vier oorzaken die zouden hebben geleid tot de moord op de koning van Macedonië in 336 v. C: (1) Pausanias werd onteerd of verkracht door Attalus en Philippus strafte Attalus niet, (2) het huiselijk probleem, ontstaan door de polygamie aan het hof, zorgde voor spanningen tussen Philippus en Olympias (en Alexander III), (3) de Perzen zouden Pausanias hebben beïnvloed en (4) de woorden van Hermocrates zouden Pausanias hebben overgehaald Philippus te vermoorden. Volgens alle primaire bronnen betreft punt 1 de hoofdoorzaak. Men kan voorzichtig aannemen dat over deze oorzaak geen twijfel bestaat. Daarnaast vormt de ontoring of verkrachting de kern van het probleem, als een introductie op de moord op Philippus. De andere drie punten zijn lastiger te beoordelen. Dit heeft er voornamelijk mee te maken dat niet iedere antieke schrijver deze laatste drie punten meld. Zo vermeld Quintus Curtius Rufus alle punten, terwijl Diodorus van Sicilië er slechts twee noemt. Welke bron is betrouwbaar of is betrouwbaarder dan de andere bron?

In het eerste hoofdstuk zijn de primaire bronnen niet beoordeeld op hun betrouwbaarheid. Dit is een lastige taak omdat de lezer niet slechts kan uitgaan van de tijd waarin de bron geschreven is: dit is enkel een onderdeel van de beoordeling. Daarnaast dient gekeken te worden naar de schrijver in kwestie: een retoricus zal andere belangen hebben gehad dan een historicus in het schrijven van een bron. De retoricus werkt vanuit het doel de lezer te overtuigen van zijn woord en een historicus wil enkel de geschiedenis beschrijven. De antieke schrijvers zijn hieronder in volgorde van tijd genoteerd. De schrijvers zullen beoordeeld worden naar de tijd waarin zij leefden als ook het doel dat zij hadden voor het schrijven van hun werk.

De eerste persoon van wie het aanneembaar is dat hij tijdens de moord in 336 v. C. in Macedonië aanwezig was is Aristoteles (348-322 v. C.). Aristoteles geeft, zoals in hoofdstuk

1 duidelijk wordt, weinig informatie over de moord op Philippus. Hij noemt enkel Pausanias als de moordenaar van de koning. Wat tijd betreft is Aristoteles een goede bron. Echter, en zo meent Ada-Maria Kuskowski, betekent Aristoteles' woord niet dat Pausanias geen hulp genoot bij het verrichten van de moord.⁷⁹ Mochten er meer daders betrokken zijn bij de moord op Philippus dan hield Aristoteles bij het schrijven van *Politica* zijn mond. Dit laatste is suggestief, evenals de mening van Kuskowski, maar het is mogelijk. Aristoteles' woord is aanneembaar vanwege de beperktheid aan informatie die hij geeft. Het werk kan dienen ter verduidelijking van de meningen van andere antieke schrijvers omtrent de moord op Philippus.⁸⁰

Chronologisch gezien wordt Aristoteles opgevolgd door de Griek Diodorus die leefde tussen 90 tot 30 v. C. Diodorus schrijft iets meer over de moord op Philippus en noemt naast de ontering van Pausanias door Attalus ook de invloed van Hermocrates, sofist of filosoof die Pausanias mogelijk onderwees. In hoeverre is het werk van Diodorus betrouwbaar? Wat tijd betreft is het lastig: Diodorus leefde in de tijd van Julius Ceasar (ca. 100-44 v. C.), bijna 300 jaar na de moord op Philippus. Zijn werk biedt mogelijk meer zekerheid, dat gevormd is naar het werk van onder andere Polybius van Megalopolis (ca. 200-118 v. C.). Deze laatstgenoemde historicus leefde een eeuw eerder dan Diodorus en zit dichterbij het jaartal waarin de koning van Macedonië werd vermoord. Echter, tijd zegt niets: niet de tijd waarin een tekst is geschreven, maar de schrijver van de tekst zelf is belangrijk. Zoals hierboven is vermeld schrijft een retoricus met een ander doel dan een historicus. Zoals Diodorus in het eerste hoofdstuk van *Boek XVI* beschrijft dient de historicus de geschiedenis zo compleet mogelijk te beschrijven. Daarnaast moet geschiedenis ook zo juist mogelijk zijn beschreven: slechts de volledige weergave van de historie vormt perfectie.⁸¹ Dat het werk van Diodorus zo compleet mogelijk is weergegeven is mijns inziens correct. Of de beschrijving over het leven van Philippus juist is, is een onderzoek waardig. Met enige zekerheid kan worden aangenomen dat de oorzaak van de moord op Philippus ligt bij Pausanias' haat tegen zowel Attalus als de koning. Dit is het enige punt dat overeenkomt met de beschrijving van Aristoteles. De beschrijving over Hermocrates is lastig op waarheid te beoordelen. Hermocrates wordt slechts door Curtius (stierf in ca. 53 n. C.) beschreven, een historicus wiens schrijfwijze werd beïnvloed door retorica. De betrouwbaarheid van Curtius zal hieronder worden besproken. Het is naar mijn mening verstandig de beschrijving over

⁷⁹ Kuskowski, 'Whodunit?', p. 24

⁸⁰ Ibidem, p. 24

⁸¹ Diodorus, *Boek XVI*, 1.2

Hermocrates kritisch te benaderen en de hoofdoorzaak van de moord op Philippus als aannemelijk te beschouwen.

De twee punten die Diodorus noemt met betrekking tot de oorzaken van de moord op Philippus worden door Curtius overgenomen (al dan niet letterlijk). Deze historicus en retoricus noemt nog twee andere oorzaken, namelijk het huiselijk probleem en de beïnvloeding van Pausanias door de Perzen. Nu zijn de laatste twee oorzaken niet onmogelijk maar zijn deze betrouwbaar? Allereerst is het belangrijk te weten dat aan Curtius' betrouwbaarheid wordt getwijfeld: de moderne historicus A. B. Bosworth meent dat Curtius' tekst beladen is met retorica en dat er niet moeilijk gedaan wordt over het gebruikmaken van fictie.⁸² Als retoricus poogt Curtius de lezer te overtuigen van zijn gelijk en hoe dat gebeurt en met welke middelen bepaald de schrijver zelf. Zo kan de 'waarheid' worden verdraaid, iets wat volgens Bosworth in het werk van Curtius zichtbaar is. Wat kan dan voor 'waar' worden aangenomen? Evenals Aristoteles en Diodorus spreekt Curtius ook van de onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus. De oorzaak van die onjuiste behandeling wordt door Curtius anders beschreven dan door Diodorus. Echter, ik ben van mening dat deze beschrijving nu niet belangrijk is. Het feit dat Pausanias onjuist door Attalus werd behandeld is van belang.

Het huiselijk probleem, ontstaan door de polygamie van Philippus, verklaart Curtius als één van de vier oorzaken die hebben bijgedragen tot de totstandkoming van de moord op Philippus. Mogelijk hadden Philippus en Olympias ruzie met elkaar en raakte Alexander III bij deze ruzie betrokken. Er is echter geen bewijs dat er sprake was van een ruzie, laat staan van een huiselijk probleem. Dit punt is lastig te beoordelen en misschien zelfs onmogelijk te beoordelen. Vele moderne historici bekommerden zich over dit punt met als resultaat dat er niet één duidelijke verklaring of beoordeling te vinden is. Overigens is Curtius niet de enige die het huiselijk probleem beschouwt als een oorzaak voor de dood van Philippus. Justinus en Plutarchus zien het huiselijk probleem juist als de hoofdoorzaak: beide schrijvers beschuldigen Olympias (en Alexander III) ervan Pausanias te hebben aangezet de moord te plegen. Pausanias is niet de dader maar Olympias. Is dit punt dan betrouwbaar? Ik vind van niet: zoals in hoofdstuk 2 ter discussie werd gesteld bestaat er te veel onduidelijkheid over de positie van Olympias ten tijde van de moord in 336 v. C. Ook menen enkele moderne schrijvers (al doen zij dat indirect) dat er geen sprake was van een huiselijk probleem, doordat

⁸² A. B. Bosworth, *Overview*,
<http://www.oxfordreference.com.proxy.library.uu.nl/view/10.1093/oi/authority.20110803095654552>

de polygamie werd gezien als iets van een praktisch en politiek belang.⁸³ Daarnaast heerst er verdeeldheid over de betrokkenheid van Alexander III bij de moord op zijn vader: de ene partij meent dat Alexander schuldig is, de andere partij onschuldig. Om een zorgvuldige beoordeling te geven omtrent het huiselijk probleem ben ik van mening dat er mogelijk sprake was van een moeizame relatie tussen Philippus en Olympias. Het is mogelijk dat dit ontstond door de polygamie aan het hof. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat Olympias een moeilijk karakter had die botste met dat van haar man Philippus. Al met al acht ik de beschrijving van het huiselijk probleem, als ook de beschrijving van Hermocrates en de Perzen, als suggestief. De sterkste reden blijft de onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus.

Evenals Diodorus schreef de Griekse historicus en biograaf Plutarchus (ca. 46-120 n. C.) een uitgebreid werk over het leven van Alexander de Grote. In de inleiding van zijn boek *Alexander* verklaart Plutarchus dat het boek niet is geschreven om geschiedenis te verklaren of te beschrijven. Het gaat Plutarchus om het beschrijven van levens. Dit is een belangrijk punt want het zegt veel over het werk van Plutarchus: zo richt hij zich meer op de omschrijving van personen en houdt Plutarchus zich niet bezig met het zo compleet mogelijk beschrijven van de geschiedenis. Het gevolg is dat *Alexander* vol staat met anekdotes en details, juist om de nadruk te leggen op de vorming van de karakters in het verhaal. Is Plutarchus' werk dan betrouwbaar? Ja, en nee: aan de ene kant legitimeert hij zijn werkwijze door in de inleiding aan te geven dat het werk gaat over levens en niet over het verklaren van de geschiedenis, aan de andere kant zorgt de beschrijving van de levens, de focus op anekdotes en details ervoor dat zijn werk kritisch benaderd moet worden. Daarnaast levert Plutarchus hier en daar een eigen mening, gevormd door eigen opvattingen in zijn eigen tijd, een punt dat aan de betrouwbaarheid van zijn werk doet twijfelen.

De polygamie van Philippus zou een infectie zijn in het Macedonische Rijk. Het was de oorzaak van het huiselijk probleem en zorgde voor ruzie tussen Philippus en Olympias. Uiteindelijk zou niet Pausanias, maar Olympias de dader zijn op de moord op haar man. Dit is opnieuw suggestief: het huiselijk probleem zou bestaan kunnen hebben en Olympias was mogelijk een moeilijke of zelfstandige vrouw. Er kan niets met zekerheid worden gezegd en weer is het beoordelen van dit punt in het werk van Plutarchus een lastige opgave. Slechts de

⁸³ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 173

ontering van Pausanias door Attalus komt terug in *Alexander* en is gezien de andere primaire bronnen het meest betrouwbaar.

Een laatste antieke schrijver is de Romeinse retoricus Justinus (ca. midden tweede eeuw n. C.). Zijn werk is ontleend aan de Romeinse historicus Pompeius Trogus (stierf ca. de eerste helft van de eerste eeuw n. C.) wiens werk was ontleend aan de historicus Theopompus (ca. vierde eeuw v. C.). Wat kan er uit deze informatie worden gehaald? Ten eerste was Justinus retoricus wat inhoud dat hij sprak en schreef om mensen te overtuigen van zijn gelijk. Ten tweede haalde hij informatie uit bronnen die ontleend zijn aan oudere bronnen. Deze oudere bronnen kwamen uit de tijd van Alexander de Grote, de vierde eeuw v. C. Zoals hierboven vermeld zegt tijd niet alles: gebeurtenissen kunnen worden verdraaid en een retoricus in de tijd van Alexander hoeft niet per se zijn verhaal naar de waarheid te schrijven. Wat kan voorzichtig met zekerheid worden gezegd? Justinus noemt de ontering van Pausanias door Attalus en hoe deze ontering tot stand is gekomen doet er even niet toe gezien het feit dat Justinus andere informatie geeft dan bijvoorbeeld Diodorus. De kern is de ontering en de haat die Pausanias vervolgens voor Attalus en Philippus voelt. Een tweede oorzaak is volgens Justinus de invloed die Olympias op Pausanias uitoefende. Olympias was samen met haar zoon Alexander schuldig aan de moord op Philippus. Opvallend is Justinus' beschrijving van Olympias na de dood van zowel Philippus als Pausanias. Olympias zou Pausanias eren en bekransen met een gouden kroon. Ook zou zij Pausanias een waardige begrafenis hebben gegeven en hem hebben geplaatst in het graf van Philippus. Justinus verbeeld Olympias als een feeks, een door en door slechte vrouw. Nogmaals de vraag 'Is het werk van Justinus betrouwbaar?'. De hoofdoorzaak van de moord op Philippus blijft de onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus en op dit punt acht ik het werk van Justinus als betrouwbaar. Echter, het tweede punt waarin Olympias wordt aangewezen als 'onruststookster' te midden van de situatie waarin Pausanias zich verkeerd, namelijk zijn ontwikkelde haat voor Attalus en Philippus, moet kritisch worden aanschouwd. Dit laatste punt blijft suggestief en is lastig te bewijzen noch te beoordelen.

Secundaire bronnen

Met de onjuiste behandeling van Pausanias door Attalus en het feit dat Philippus II Attalus, vanwege deze gebeurtenis niet straft is de basis gelegd voor de moord op Philippus. Echter menen sommige moderne historici dat het vermoeden bestaat dat Pausanias hulp genoot bij de

moord op de Macedonische koning. Dit heeft twee redenen: (1) zowel Diodorus als Justinus geven een beschrijving van meerdere paarden in plaats van één paard, geplaatst bij de poort van de stad, zodat Pausanias na de moord kon vluchten en (2) niet alleen Pausanias had baat bij de dood van de koning. Mocht Pausanias daadwerkelijk hulp hebben genoten de koning te doden dan beschouw ik het tweede punt als meest waarschijnlijk. De hele discussie die het gevolg is van de notitie in het werk van Diodorus en Justinus omtrent ‘paarden’ acht ik problematisch. Zoals vermeld in hoofdstuk 2 kan de verwijzing naar ‘paarden’ drie dingen betekenen: (1) het betreft een notatiefout (de primaire bronnen zijn onjuist gekopieerd), (2) Pausanias werd door anderen geholpen of (3) Pausanias vond het een risico slechts één paard bij de poort van de stad te plaatsten. De beschrijving ‘paarden’ verklaart niets en ik ben het dan ook eens met de mening van Kuskowski: ‘Thus the ‘horses’ do not clarify whether or not Pausanias acted alone’.⁸⁴

De tweede zojuist genoemde reden is suggestief maar mogelijk: Pausanias was niet de enige die baat had bij de dood van de koning van Macedonië. Verschillende personen hadden zo hun motief de koning uit de weg te ruimen. In hoeverre deze personen in staat waren om daadwerkelijk Philippus te doden is een lastige vraag en mogelijk niet te beantwoorden. Toch proberen moderne schrijvers situaties te creëren van waaruit de motieven, die personen aan het hof van Philippus konden hebben, een antwoord kunnen bieden op de zojuist gestelde vraag. Het in hoofdstuk 2 besproken kopje ‘*Olympias en Alexander III*’ geven enkele schrijvers aan dat zowel Olympias als Alexander motieven hadden Philippus te vermoorden. Zo zou Olympias zich onzeker voelen door de komst van een nieuwe vrouw en zou zij bang zijn haar positie als koningin te verliezen. Alexander zou zijn vader zien als rivaal en zou zijn vader haten wegens het feit dat hij de woorden van Attalus, gesproken tijdens het huwelijksymposium van Philippus en Cleopatra, niet zou hebben gecorrigeerd. In plaats daarvan keerde Philippus zich tegen Alexander. Deze motieven worden vervolgens genuanceerd door meningen van andere schrijvers. Andere personen als de zonen van Aeropos en Amyntas IV zouden ook redenen kunnen hebben de koning te vermoorden. De nadruk ligt echter op de motieven van Olympias en Alexander en dat heeft mogelijk te maken met het feit dat de primaire bronnen hoofdzakelijk de schuld geven aan Olympias en Alexander, als moordenaars van Philippus. Wat is betrouwbaar en aanneembaar? Ik ben van mening dat Olympias en Alexander zo nu en dan moeite hadden in hun relatie met Philippus. Er heerste schijnbaar onzekerheid aan het hof, ontstaan door de polygamie van Philippus. Ook

⁸⁴ Kuskowski, ‘Whodunit?’, p. 27

al zijn de woorden van Ian Worthington helder en betreft de polygamie slechts een praktisch en politiek middel om Macedonië te besturen, toch was de troonopvolging een onzekere aangelegenheid in een koninkrijk waarin er geen sprake was van primogenituur. Het is mogelijk dat Olympias haar man haatte en het is mogelijk dat Alexander zijn vader zag als rivaal in een tijd waarin eer enkel behaald kon worden door overwinning.⁸⁵ Ik ben alleen onzeker over het feit dat beide personen iets te maken zouden hebben met de moord op Philippus. Dit betekent overigens niet dat zowel Olympias als Alexander onwetend waren over een te plegen moord. Alles is mogelijk maar de beschrijving van voornamelijk Justinus omtrent Olympias acht ik te sensationeel.

De andere mogelijke daders als de zonen van Aeropos en Amyntas IV hadden ook zo hun motieven Philippus te vermoorden. Echter, het motief van Amyntas wordt weersproken door de mening van E. Badian doordat hij verklaart dat Amyntas geen bedreiging vormde voor het koningshuis. Daarnaast werd er simpelweg niet nagedacht over Amyntas als opvolger van Philippus.⁸⁶ Wat de zonen van Aeropos betreft geeft Amalia Skilton een heldere verklaring. Zij geeft aan dat de zonen een duidelijk motief hadden maar dat de moord op Philippus zinloos zou zijn gezien het feit de zonen goedkeuring moesten krijgen van de Macedonische raad om te mogen regeren. Voor zover bekend had de raad dit nooit goed gevonden.⁸⁷

⁸⁵ Fredricksmeier, 'Alexander and Philip', p. 308

⁸⁶ Worthington, *Philip II of Macedon*, p. 175

⁸⁷ Skilton, 'The Death of Philip of Macedon', p. 71

Conclusie

Wie vermoordde Philippus II van Macedonië? Het antwoord op deze vraag is Pausanias. Pausanias werd in 337 of 336 v. C. door Attalus, één van Philippus' generaals, onteerd. Wat die ontoring inhield is niet duidelijk. Als reactie hierop snelde Pausanias zich naar de koning: Pausanias was een geliefde van Philippus en hoopte op steun van de koning. Pausanias eiste dat Attalus voor zijn daad gestraft zou worden. Philippus deed echter niets: ten eerste had Philippus Attalus nodig voor zijn expeditie naar Perzië en ten tweede was Attalus familie van zijn laatste vrouw Cleopatra. Het gevolg was dat Pausanias niet alleen Attalus haatte maar ook Philippus.

De haat voor Philippus groeide nadat Philippus Attalus eer en prestige verschaftte door hem op missie naar Perzië te sturen. Pausanias beschouwde dit als een vernedering. Attalus werd beloond in plaats van bestraft. Om zijn eer te herstellen moest Pausanias hoe dan ook wraak nemen en met Attalus in Perzië was er slechts één boosdoener in Macedonië, namelijk Philippus. In 336 v. C. doodde Pausanias de koning in Aegae.

De zojuist genoemde conclusie betreft de kern van waaruit de moord op Philippus van Macedonië verklaard kan worden. De selectie van de besproken primaire bronnen geven individueel andere visies omtrent de moord op de koning maar starten wel vanuit één en dezelfde kern, namelijk de zojuist genoemde conclusie. Mijns inziens betreft deze kern dan ook het enige wat met zekerheid gezegd kan worden over de moord op Philippus. Andere betrokkenen die in de geselecteerde primaire bronnen genoemd worden, als Olympias en Alexander III, hadden zo hun motieven maar deze motieven zijn lastig op waarheid te beoordelen. De besproken antieke schrijvers liggen niet op één lijn wat betrokkenen betreft: zo noemt Diodorus Olympias niet, maar meent Plutarchus dat Olympias de enige dader moet zijn geweest. De omschrijvingen van andere betrokkenen blijven suggestief en lastig naar waarheid te bewijzen.

Evenals de meningen van de antieke schrijvers zijn de visies van de moderne schrijvers, omtrent de moord op Philippus, divers. Het gaat dan voornamelijk om de bespreking van andere potentiële daders die Pausanias zouden hebben geholpen Philippus te vermoorden. Waarom de moderne schrijvers spreken van meerdere daders heeft te maken met de verwijzingen van meerdere paarden in het werk van Diodorus en Justinus: volgens deze antieke schrijvers waren er meerdere paarden bij de poort van de stad geplaatst zodat Pausanias na de moord zou kunnen vluchten. Echter bewijzen de verwijzingen naar meerdere

paarden niets wat inhoud dat er geen reden hoeft te zijn te denken dat er meerdere daders betrokken waren bij de moord op de koning. Toch blijft het vermoeden bestaan dat Pausanias hulp genoot. Volgens Ada-Maria Kuskowski ontstaat dat vermoeden doordat het Macedonische hof een plek is voor geheimen, intriges en machtsspelletjes. Een plek waar niet alleen Pausanias baat had bij de dood van Philippus: personen als Olympias, Alexander III en Amyntas IV hadden ook zo hun motieven de koning te willen doden. Deze motieven worden uitgebreid besproken in hoofdstuk 2.

Hoewel het mogelijk is dat Pausanias hulp genoot bij zijn daad de koning te doden, blijft het problematisch dit te bewijzen. Het kan enkel worden gesuggereerd en dat is dan ook wat de moderne schrijvers doen. Dit is overigens geen kritiek want hoe zij dit suggereren wordt gedaan door middel van zorgvuldige argumentatie. Echter, ik ben van mening dat de besproken moderne schrijvers zoeken naar een antwoord in plaats van er een te vinden. Een antwoord zal mijns inziens ook nooit gevonden worden. De basis of de kern die te vinden is in de primaire bronnen (ook al moeten deze bronnen kritisch worden benaderd) biedt een houvast voor het beantwoorden van mijn hoofdvraag. Alles is mogelijk maar ik blijf van mening dat de enige dader Pausanias is geweest.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Diodorus van Sicilië, *Boek XVI, XVII* (trans. C.H. Oldfather) (London 1989):

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0084%3Abook%3D16%3Achapter%3Dcontents>

Jowett, B., *The Works of Aristotle – Politica* (Oxford 1961)

Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, door Yardley & Heckel, vol. I (Oxford 1997)

Plutarchus, *Alexander* (trans. Bernadotte Perrin) (London 1919):

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0243>

Quintes Curtius Rufus, *The history of the life and reign of Alexander the Great* (trans. J. Moyes, e.a.) (London, 1809)

Secundaire bronnen

Badian, E., 'The death of Philip II', in: *Phoenix*, vol. 17, no. 4 (winter, 1963), 244-250

Bosworth, A. B., *Overview*

<http://www.oxfordreference.com.proxy.library.uu.nl/view/10.1093/oi/authority.20110803095654552>

Carney, E., 'The politics of polygamy: Olympias, Alexander and the murder of Philip', in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 41, H. 2 (1992), 169-189

Fredricksmeier, E. A., 'Alexander and Philip: Emulation and Resentment', in: *The Classical Journal*, vol. 85, no. 4 (apr. – may, 1990), 300-315

Kuskowski, A. M., 'Whodunit? The murder of Philip II of Macedon', in: *The McGill Journal of Classical Studies*, vol. I, fall 2001, 23-37

O'Brien, J. Maxwell, *Alexander the Great: The invisible enemy* (London 1992)

Ogden, D., *Polygamy, Prostitutes and Death* (Oxford, 2010)

Skilton, A., 'The Death of Philip of Macedon', paper (Arizona, 2007/2008), 57-96:
http://www.tcr.org/tcr/essays/EPrize_Phillip%20of%20Macedon%2019-3.pdf

Worthington, I., *Philip II of Macedon* (London 2008)